

STUDIA I ARTYKUŁY

Maciej Mróz

Wrocław

Udział Stolicy Apostolskiej w międzynarodowej pomocy charytatywnej dla ofiar głodu w Rosji Radzieckiej (1921–1924)

Problematyka relacji watykańsko-radzieckich w latach umacniania się reżimu komunistycznego w Rosji i kształtowania się nowej mapy politycznej Europy na gruzach imperialnych potęg ma wielopłaszczyznowy i skomplikowany charakter. W historiografii dominującym aspektem polityczno-dyplomatycznym stosunków na linii Watykan — Moskwa oraz ich dalekosiężnym implikacjom międzynarodowym towarzyszyło — w zdecydowanie mniejszym stopniu — zainteresowanie zagadnieniami *stricto* konfesyjnymi oraz wysiłkami społeczności międzynarodowej, zmierzającymi do poprawy tragicznej sytuacji aprowizacyjnej na południu Rosji. Wśród tej grupy problemów badawczych papieskie inicjatywy humanitarne na rzecz ofiar głodu w Rosji w latach 1921–1924 były dotychczas ledwie zasygnalizowane w specjalistycznej literaturze¹.

Na przestrzeni dziejów Rosji tragiczne w skutkach i powracające fale głodu, spowodowane klęskami nieurodzaju oraz niepokojami społecznymi na rosyjskiej wsi, szczególnie dotkliwe żniwo zebrały w latach rządów bolszewickich, zarówno u schyłku wojny domowej oraz walki z interwencją, jak i w latach 1932–1933 w okresie wielkiego głodu. Pierwszy kataklizm nawiedził w 1921 r. ogromne połacie rolniczego zagłębia Rosji Radzieckiej, zwłaszcza Południową Ukrainę, Środkowe i Dolne Powołże, Północny Kaukaz, Krym, Południowy Ural, Baszkirię, Wschodni i Zachodni Kazachstan oraz część Syberii. Klęska głodu, będąca bezpośrednim przejawem dramatycznego położenia ekonomicznego Rosji, wywołana została wyniszczeniem

¹ E. Winter, *Die Sowjetunion und der Vatikan*, Berlin 1972; J. Kraus, *Im Auftrag des Papstes in Russland*, Steyler Verlag, Siegburg 1970; F. Engel-Janosi, *Vom Chaos zur Katastrophe. Vatikanische Gespräche 1918 bis 1938. Vornehmlich auf Grund der Berichte der österreichischen Gesandten beim Heiligen Stuhl*, Wien–München 1971; H. Stehle, *Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917–1991)*, Warszawa 1993; A. Wenger, *Rome et Moscou 1900–1950*, Paris 1987; W. Rood, *Rim i Moskwa. Otnaszenija miezdu Swiatym Priestolom i Rossijej/Sowietiskim Sojuzom w pieriod ot Oktjabr'skoj riewolucyi 1917 g. do 1 diekabria 1989 g.* [oryg. *Rom und Moskau: Der heilige Stuhl und Russland bzw. die Sowjetunion von der Oktoberrevolution 1917 bis zum 1. Dezember 1989*], Lwiv–Nijmegen 1995.

kraju przez rewolucję i wojnę wewnętrzną, a w szczególności polityką agrarną bolszewików z lat 1918–1920, realizowaną w ramach komunizmu wojennego. Beznadziejną sytuację aprowizacyjną potęgowały rekwizycje produktów rolnych, stałe uszczuplanie areалу upraw, a także klęska suszy z 1921 r., niemal całkowicie wyniszczająca plony. Następstwem rozgrywanego się dramatu była jedna z największych tragedii w historii Rosji, niosąca ze sobą całkowity upadek zasad moralnych, a nawet wstrząsające przypadki kanibalizmu oraz śmierć głodową około 5 mln ludzi. W 1921 r. klęska głodu objęła w skali kraju nie mniej niż 20% ludności, dotykając ponad 1/4 społeczności wiejskiej². Kulminacyjna fala głodu w Rosji przypadła na wiosnę 1922 r., powodując wyludnienie zwłaszcza Powołża i Ukrainy, w mniejszym stopniu nawiedzając inne rejony kraju, chociaż i tam zaznaczyła swój niszczycielski i przewlekły charakter. Ekstremalne warunki, panujące na obszarach dotkniętych głodem, sprzyjały wzrostowi przestępczości i zerwaniu więzi społecznych wśród miejscowej ludności, powodując także zjawisko licznych migracji w obrębie kraju, a także wzrastające tendencje do emigracji z Rosji³.

Władze radzieckie w obliczu dramatycznie pogarszającej się sytuacji wewnętrznej, wywołanej klęską głodu, nie potrafiły wypracować i — co najważniejsze — wcielić w życie skutecznych działań, zmierzających do przezwyciężenia katastrofy gospodarczej i społecznej w Rosji. Bolszewicy po raz pierwszy od chwili przejęcia władzy w Rosji stanęli przed koniecznością rozwiązania dramatycznych problemów, których nie można było przezwyciężyć, uciekając się wyłącznie do opcji siłowych. Polityka reżimu bolszewickiego w ramach walki z głodem charakteryzowała się opieszałością oraz brakiem konsekwencji i daleko idącą inercją zarówno centralnych, jak i lokalnych organów państwowych wobec tragedii rosyjskiej wsi i miast. Podejmowane przez rząd wysiłki rozbiły się często o mur niekompetencji i skorumpowania radzieckich urzędników oraz działaczy partyjnych, przybierając bardziej propagandowy aniżeli rzeczywisty charakter, przynoszący efektywną pomoc głodującym. Kierownictwo radzieckie realizowało pełną sprzeczności politykę, skierowaną na łagodzenie następstw głodu, z jednej strony zrywając społeczeństwo do ofiarności i organizowania pomocy na rzecz głodujących, inicjowało akcje dostaw i zbiorów żywności, bezpłatnego dokarmiania, a nawet ewakuacji ludności z rejonów szczególnie dotkniętych katastrofą aprowizacyjną, z drugiej zaś — utrzymało w mocy dekrety o przymusowej rekwizycji żywności i płodów rolnych.

² M. Heller, A. Niekricz, *Utopia u władzy. Historia Związku Radzieckiego*, t. 1, Warszawa 1986 s. 94–99; W. Smoleń, *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917–1991*, Warszawa–Kraków 1994, s. 70–71. Na ten temat także: R. Konkwiast, *Żołta skorbi. Sowietskaja kollektiwizacja i tierror gołodom*, London 1988; W. Materski, *Wielki głód [na Ukrainie]*, „Prawo i Życie” 1993, nr 40, s. 10–11; O. W. Wins, *Smiertnost’ nasielienija AONP ot gołoda w 1921–1922 gg.*, w: *Kultura ruskich i niemców w Powołżskom regionie*, Saratow 1993; J. Poliakov, *1921: Pobieda nad gołodom*, Moskwa 1975. Według oficjalnych, zapewne zaniżonych danych, na terenie Rosji Radzieckiej głodowało ogółem 28 milionów ludzi. Zob. M. I. Kalinin, *Izbrannyje proizwiedienija*, t. 1, Moskwa 1960, s. 310. Najbardziej dramatyczna sytuacja panowała na Powołżu, gdzie głodowało 95% społeczności (przykładowo liczba Niemców nadwołżańskich do sierpnia 1921 r. spadła aż o 77%). Z kolei na Ukrainie głodowało 80% ludności, szczególnie na obszarze guberni donieckiej, jekaterynosławskiej, zaporozkiej, nikołajewskiej i odesskiej. Por. A. A. German, *Niemieckaja awtonomija na Wołgie. 1918–1941*, cz. I, Saratow 1992, s. 117; O. W. Wins, op. cit., s. 69.

³ Proces nasilającej się emigracji z obszarów Rosji objętych głodem można było zaobserwować szczególnie wśród społeczności niemieckiej, która masowo deklarowała chęć opuszczenia kraju i wyjazdu do Niemiec. W styczniu 1922 r. niemiecki MSZ informował o konieczności czasowego zamknięcia granicy z uwagi na nielegalne przyjazdy rosyjskich Niemców na terytorium Niemiec. Według szacunków berlińskiego Auswärtigen Amt do radziecko–polskiej granicy zdołało dotrzeć 4 tys. Niemców w celu nielegalnego opuszczenia Rosji. Zob. O. Litzenberger, *Rimsko–katoliceskaja Cerkow’ w Rossii. Istorija i prawowoje polożenie*, Saratow 2001, s. 222.

Sytuacja na terenach dotkniętych głodem była coraz bardziej dramatyczna i stawało się oczywiste, że bez międzynarodowej akcji humanitarnej nowa władza, za pomocą metod sprawdzonych dotąd w ogniu rewolucji i wojny domowej, nie będzie w stanie przezwyciężyć klęski głodu. Wśród przywódców radzieckich i samego Lenina po długich wahaniach zaczęła dojrzewać koncepcja wykorzystania do walki z głodem międzynarodowej pomocy humanitarnej. Zwlekano z szybkim apelem do rządów i światowej opinii publicznej, zarówno z uwagi na trudną sytuację gospodarczą w wyniszczoną wojną Europie, a także przez wzgląd na prawdopodobieństwo odmowy, związane z niechęcią społeczeństw demokratycznych do wspierania reżimu komunistycznego. W tych okolicznościach władze w Moskwie w pierwszym rzędzie liczyły na wydatną pomoc Stanów Zjednoczonych, najmniej dotkniętych skutkami wojny światowej państw europejskich oraz Stolicy Apostolskiej. Widmo totalnej katastrofy aprowizacyjnej w Rosji stało się nawet asumptem dla kierownictwa radzieckiego do szukania poparcia wśród tych warstw społecznych, które bolszewicy traktowali jako szczególnie wrogo nastawione wobec dyktatury komunistycznej. Czynniki radzieckie quasi-współpracę z inteligencją gotowe były realizować wyłącznie w kategoriach instrumentalnych, wykorzystując głośne nazwiska i międzynarodowy autorytet prominentnych przedstawicieli nauki i kultury w celu pozyskania światowej opinii publicznej dla akcji na rzecz pomocy głodującym w Rosji. Ponadto udział intelektualistów mógł stanowić gwarancję dla demokracji zachodnich, że międzynarodowa pomoc humanitarna zostanie skierowana do najbardziej potrzebujących, a nie przeznaczona przez władze radzieckie na inne cele. Rosyjska elita intelektualna zgodziła się na ograniczoną współpracę z reżimem w imię racji ogólnonarodowych, podobnie jak byli carscy oficerowie, gdy w 1920 r. wstępowali w szeregi Armii Czerwonej w wojnie z Polską. Pomimo różnic ideowych i szalejącego terroru, nadrzędny interes rosyjski stawał się więc spoiwem, łączącym szerokie warstwy społeczeństwa w dramatycznych i przełomowych chwilach pierwszych lat rządów bolszewickich. 13 lipca 1921 r. Maksym Gorki wystąpił z apelem skierowanym do opinii publicznej w Europie i Ameryce, wzywając do niesienia pomocy ofiarom głodu w Rosji Radzieckiej⁴. Inicjatywa powołania ogólnonarodowej organizacji do walki z głodem wyszła z kręgów inteligencji rosyjskiej, zaniepokojonej bezradnością władz radzieckich w przezwycięzaniu klęski głodu. Pomimo nieskrywanej niechęci Lenin wyraził zgodę na realizację społecznego projektu i 21 lipca 1921 r. M. Kalinin podpisał dekret WCIK o utworzeniu Wszechrosyjskiego Komitetu Pomocy Głodującym, w którego skład weszli wybitni reprezentanci rosyjskiej inteligencji, luminarze kultury i nauki⁵. Władze radzieckie zachowały naturalnie pełną kontrolę nad działalnością i obsadą personalną Komitetu, wykluczając z jego grona działaczy usiłujących zachować niezależność, a nawet dokonując aresztowań tych, którzy zostali uznani za sprzyjających kontrrewolucji⁶. Komitet zajął się organizowaniem dostaw żywności dla głodujących rejonów Rosji i podjął zabiegi o uzyskanie wydatnej międzynarodowej pomocy humanitarnej, zwracając się z apelem do światowej opinii publicznej, rządów i charytatywnych organizacji społecznych za granicą o ofiarne włączenie się do walki z głodem w Rosji.

W ramach walki z głodem władze radzieckie zainicjowały akcję rekwizycji kosztowności kościelnych z przeznaczeniem uzyskanych środków na pomoc dla ofiar kataklizmu. W tym celu 23 lutego 1922 r. WCIK wydał dekret, nakazujący przymusową konfiskatę kosztowności ko-

⁴ H. Parafianowicz, *Amerykańska Administracja Pomocy w Rosji Radzieckiej w latach 1921–1923*, w: *Z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. hab. Władysławowi A. Serczykowi w 60 rocznicę Jego urodzin*, Białystok 1995, s. 340.

⁵ M. Heller, A. Niekricz, op. cit., s. 95–96. Por. W. Smoleń, op. cit., s. 70–71.

⁶ Informacje na ten temat zob. O. Litzenberger, op. cit., s. 222–223.

ścielnych łącznie z przedmiotami sakralnymi, jeśli zawierały one wartościowe metale. Czynniki radzieckie nadawały całemu przedsięwzięciu wybitnie polityczny i propagandowy charakter, wykorzystując dekret do kampanii przeciwko Kościołowi katolickiemu i prawosławnemu. Zasilanie akcji pomocy dla głodujących z przeprowadzonych na szeroką skalę od marca 1922 r. rekwizycji sprzętów kościelnych okazało się czysto iluzoryczne, ponieważ większość z nich na skutek chaosu organizacyjnego nie trafiła do odpowiednich państwowych komisji do walki z głodem, ale ulegało kradzieży lub przechodziło na skarb państwa. W rzeczywistości z ogromnych ilości skonfiskowanych kruszców na potrzeby walki z głodem przeznaczono jedynie mniej niż 1% kwot uzyskanych z ogólnej sumy uzyskanej z rekwizycji. Wymownym świadectwem politycznego, a nie ekonomicznego aspektu sprawy konfiskaty kosztowności kościelnych, była odmowa władz radzieckich skierowana pod adresem Watykanu na wysuniętą przez Stolicę Apostolską propozycję wykupu sprzętów kościelnych i zdeponowania ich w Piotrogradzie⁷.

Tragiczna sytuacja aprowizacyjna na obszarach dotkniętych głodem i zdarzające się nawet przypadki kanibalizmu oraz apele rosyjskiej inteligencji, a w końcu oficjalny komunikat czynników rządowych ogłoszony 2 sierpnia 1921 r. o niespotykanej dotąd skali kataklizmu poruszyły społeczność międzynarodową i spotkały się z szerokim odzewem ze strony różnych organizacji społecznych, religijnych i charytatywnych. W akcję niesienia pomocy głodującym w Rosji jako jedna z pierwszych włączyła się Amerykańska Administracja Pomocy (*American Relief Administration* — ARA), kierowana przez Herberta Hoovera. Działalność ARA w Europie została zapoczątkowana po pierwszej wojnie światowej w ramach akcji pomocy i odbudowy zniszczonego wojną kontynentu. Już od jesieni 1918 r. ARA poprzez swoje nieoficjalne agendy organizowała dostawy żywności, odzieży i lekarstw, a formalnie zaczęła funkcjonować po zatwierdzeniu przez Kongres USA 24 lutego 1919 r. i wyasygnowaniu na jej cele 100 mln dol. Działała do 30 czerwca 1919 r. jako instytucja państwowa, by potem jako charytatywna organizacja prywatna nieść pomoc wielu państwom, w tym także Rosji Radzieckiej⁸. Organizator nie-dawnej pomocy państwom europejskim Hoover, jako pierwszy odpowiedział na apel Gorkiego, wyrażając gotowość udzielenia pomocy Rosji Radzieckiej. Szef ARA uzależnił amerykańską pomoc od zwolnienia więzionych w Rosji Radzieckiej obywateli USA oraz zapewnienia pracownikom ARA pełnej swobody w organizowaniu i administrowaniu pomocy. Należy przy tym zauważyć, że Hoover, pełniący funkcję ministra handlu w republikańskim rządzie Warrena G. Hardinga, nie występował jako przedstawiciel amerykańskiej administracji, lecz wyłącznie jako kierownik organizacji charytatywnej. Jednocześnie dla Amerykanów nie bez znaczenia pozostawał fakt, iż ARA mogła pełnić na terytorium Rosji Radzieckiej pewne funkcje konsularne z uwagi na brak przedstawicielstwa Stanów Zjednoczonych w tym kraju⁹.

⁷ Wyczerpujące omówienie kwestii rekwizycji kosztowności kościelnych wraz z ich wielowątkowymi implikacjami przekracza ramy niniejszej publikacji. Problem ten w ujęciu polityki władz radzieckich wobec Kościoła katolickiego szeroko prezentuje O. Litzenger, op. cit., s. 221–238.

⁸ Na temat działalności ARA zob. H. Parafianowicz, op. cit., s. 339–347. Tam również amerykańska literatura na ten temat m.in. P. Filene, *Americans and Soviet Experiment: 1917–1933*, Cambridge, Mass., Harvard University Press; H. Fisher, *The Famine in Soviet Russia, 1919–1923*, w: *The Operations of the American Relief Administration*, New York 1927; F. Surface, R. Bland, *American Food in the World War and Reconstruction Period*, w: *Operations of the Organizations under the Direction of Herbert Hoover, 1914–1924*, Stanford, Stanford University Press; Benjamin M. Weissman, *Herbert Hoover and Famine Relief to Soviet Russia, 1921–1923, 1900–1930*, Stanford, Hoover Institution Press 1974; *Making Things Work. Russian–American Economic Relations, 1900–1930*, Stanford, Hoover Institution Press 1992.

⁹ H. Parafianowicz, op. cit., s. 341.

Rokowania amerykańsko–radzieckie zostały podjęte 24 lipca 1921 r. i zakończone podpisaniem 21 sierpnia 1921 r. w Rydze umowy pomiędzy rządem Rosyjskiej Republiki Socjalistycznej i Federacji Radzieckiej, reprezentowanym przez zastępcę komisarza spraw zagranicznych Maksyma Litwinowa, a Amerykańską Administracją Pomocy, w imieniu której sygnatariuszem porozumienia był dyrektor ARA w Europie, Walter Lyman Brown¹⁰. Umowa stanowiła podstawę prawną zainicjowania działalności humanitarnej ARA w Rosji, skierowanej zwłaszcza do dzieci i chorych w rejonach dotkniętych głodem. Porozumienie ryskie precyzowało główne zasady funkcjonowania ARA oraz szczegółowo określało status zatrudnianych przez nią pracowników, zarówno obywateli amerykańskich, jak i pochodzących z innych państw funkcjonariuszy ARA na terytorium Rosji Radzieckiej. Władze radzieckie zobowiązywały się do zapewnienia pełnej wolności i ochrony pracownikom ARA z zastrzeżeniem konieczności uzyskiwania przez obywateli państw trzecich każdorazowych zezwoleń oficjalnych organów radzieckich na pracę w Rosji. Strona radziecka deklarowała gotowość do daleko idących udogodnień dla funkcjonariuszy ARA w zakresie przyjazdu i wyjazdu z Rosji, podróży służbowych po terytorium radzieckim oraz wydawania w tym celu niezbędnych dokumentów. Jedynie amerykańskim przedstawicielom ARA podczas przekraczania granicy przyznano prawo do korzystania z przywilejów dyplomatycznych¹¹. Umowa dawała Amerykanom możliwość zatrudniania w jednostkach ARA miejscowego personelu, rekrutującego się zarówno spośród Rosjan, jak i innych narodowości. Centralne i lokalne władze radzieckie na mocy zawartej umowy zobowiązywały się do udzielania ARA szerokiego wsparcia logistycznego, prawa pierwszeństwa dla ładunków z pomocą humanitarną oraz prawa do reeksportu ruchomej infrastruktury ARA z Rosji bez groźby jej konfiskaty. Rząd radziecki deklarował pełną gotowość do rozpropagowania wśród społeczeństwa celów i charakteru działalności ARA, motywując to chęcią budowy atmosfery zrozumienia i zaufania dla niosących pomoc obcokrajowców, mając zapewne także na względzie wyciszenie niepokojów społecznych na wsi obietnicami szybkiego i efektywnego przezwyciężenia klęski głodu. Ponadto czynniki radzieckie zamierzały udzielić propagandowe wsparcia ARA w samych Stanach Zjednoczonych i ułatwiać tym samym pozyskiwanie środków na działalność humanitarną w Rosji u znanego z wrażliwości i ofiarności społeczeństwa amerykańskiego. W wyłącznej gestii pracowników amerykańskiej misji pomocy pozostawało rozdawnictwo darów wśród ludności dotkniętej głodem, ponieważ Amerykanie obawiali się ich dystrybucji niezgodnej z intencjami ofiarodawców. Władze radzieckie przyznały ARA prawo do zakładania punktów rozdawnictwa żywności, odzieży i lekarstw, prowadzenia kuchni i darmowych jadłodajni, organizowania placówek medycznych oraz w miarę możliwości szpitali, a także podejmowania przedsięwzięć na rzecz poprawy warunków sanitarnych czy też zaopatrzenia w wodę na terenach dotkniętych przez epidemie. Działalność humanitarna ARA miała koncentrować się głównie na najbardziej spustoszonych przez głód rejonach nadwołżańskich, a strumień pomocy zamierzano skierować do wszystkich potrzebujących bez względu na narodowość, wyznanie, status społeczny czy też poglądy polityczne. Pomimo przyznania przez władze radzieckie stosunkowo dużego, jak na warunki panujące w Rosji, zakresu niezależności agendum i funkcjonariuszom ARA, umowa ryska zawierała dostateczne gwarancje dla Rosjan

¹⁰ Odpis umowy sporządzonej w języku francuskim pomiędzy Rządem Rosyjskiej Republiki Socjalistycznej i Federacji Radzieckiej a Amerykańską Administracją Pomocy podpisanej w Rydze 21 VIII 1921 r., w: Archivio Segreto Vaticano (dalej ASV) Archivio della Nunziatura di Varsavia (dalej ANV), Archivio di mons. Achille Ratti (dalej AR), sygn. 190, k. 412–415. ARA podpisała również 10 I 1922 r. podobną umowę w sprawie pomocy dla ofiar głodu z Ukraińską SRR.

¹¹ Ibidem, k. 414.

rozciągnięcia przez aparat rządowy i organy bezpieczeństwa pełnej kontroli nad działalnością amerykańskiej misji pomocy. W centralnych i terenowych przedstawicielstwach ARA na terytorium Rosji — w myśl zawartego porozumienia — mieli zasiadać reprezentanci władz radzieckich, wszelkie ładunki przychodzące z zagranicy podlegały ścisłej kontroli, a na pracowników ARA nałożono bezwzględny zakaz prowadzenia jakiegokolwiek działalności handlowej i politycznej¹². Rząd radziecki zastrzegł sobie prawo do podjęcia kroków represyjnych w stosunku do funkcjonariuszy ARA, z wydaleniem włącznie, w razie poważnego naruszenia przez nich warunków umowy. Enigmatyczny i ogólnikowy charakter niektórych przepisów porozumienia amerykańsko-radzieckiego dawał Moskwie szerokie możliwości nadzoru nad pracami amerykańskiej misji pomocy, przy jednoczesnym zachowaniu pozorów pełnej niezależności i swobody działania ARA w Rosji.

Uzupełnieniem porozumienia ryskiego była zawarta 30 grudnia 1921 r. w Londynie umowa amerykańsko-radziecka podpisana przez Browna i Leonida Krasina, radzieckiego ministra handlu zagranicznego, w sprawie zakupu żywności przez ARA. Rząd radziecki zobowiązał się wyasygnować na ten cel złoto o wartości 10 mln dol. Moskwa w zawartych z Amerykanami porozumieniach chciała widzieć jeden z kroków drodze do przyszłego nawiązania stosunków dyplomatycznych z Waszyngtonem i uznania rządu radzieckiego przez Stany Zjednoczone. W odniesieniu do amerykańskich warunków negocjacyjnych strona radziecka wywiązała się ze wstępnych ustaleń w kwestii zwolnienia więzionych obywateli amerykańskich, zwalniając od września 1921 r. ponad 100 osób. Amerykanie odebrali uwolnienie swoich rodaków jako przejaw dobrej woli władz radzieckich, ponieważ w świetle informacji Waszyngtonu na terytorium Rosji Radzieckiej miało być przetrzymywanych jedynie 20 obywateli amerykańskich. Działalność ARA w Rosji Radzieckiej była prowadzona pod kierownictwem urzędującego w Moskwie płk. Williama N. Haskella, a jej 200-osobowy personel, z którym współpracowało blisko 10 tys. Rosjan, niósł pomoc żywnościową i medyczną na terenie 37 guberni. ARA miała swoje przedstawicielstwa w Moskwie, Saratowie, Marksztadzie, Kijowie, Jekaterynosławiu i Odessie, a główny strumień darów amerykańskich przybywał do Rosji poprzez porty w Piotrogradzie, Archangielsku i Murmańsku. Do końca 1921 r. pod szyldem ARA działało ok. 3 tys. kuchni i jadalni w 191 miejscowościach, dożywiając ok. pół miliona ludzi, głównie dzieci. Wiosną i latem 1922 r. działalność ARA w Rosji Radzieckiej osiągnęła punkt kulminacyjny. Pomocą żywnościową i medyczną objęto ogółem 10,5 mln ludzi dzięki funkcjonującymi ponad 8 tys. kuchni i innymi placówkami ARA, w tym 1837 szpitalom, w różnych regionach Ukrainy, Połóża i Kaukazu¹³.

Wśród licznego grona międzynarodowych organizacji, niosących pomoc głodującej Rosji, znaczną rolę odegrał także założony przez norweskiego filantropa i podróżnika Fridtjofa Nansena Międzynarodowy Komitet Pomocy Rosji, skupiający 67 stowarzyszeń charytatywnych, który 27 sierpnia 1921 r. zawarł z władzami radzieckimi, analogiczną jak ARA, umowę o działalności humanitarnej w Rosji Radzieckiej. Przede wszystkim jego aktywność skierowana została w rejony nadwołżańskie, gdzie już od listopada 1921 r. rozpoczęto akcję wydawania posiłków, natomiast od marca 1922 r. zainicjowano pomoc charytatywną na Ukrainie Radzieckiej. Międzynarodowy Komitet Pomocy Rosji i ARA, pomimo różnorodnych przeszkód i trudności, min. natury komunikacyjnej, nawiązały ścisłą współpracę i dążyły do maksymalnego skorelowania działalności swoich agend w Rosji Radzieckiej. W listopadzie 1921 r. liczne obszary dotknięte katastrofą głodu odwiedził Nansen, którego wizyta w Rosji była szeroko komento-

¹² Ibidem, k. 413.

¹³ H. Parafianowicz, op. cit., s. 342–345.

wana przez światową opinię publiczną, przyczyniając się do wzmożenia ofiarności i międzynarodowej solidarności z głodującymi¹⁴. Na łamach prasy na całym świecie ukazywały się liczne artykuły, szeroko omawiające dramatyczną sytuację aprowizacyjną w Rosji Radzieckiej, zawierające podpisywane przez wpływowe osobistości ze sfery kultury i nauki apele o organizowanie kwest i zbiórek darów na potrzeby ofiar głodu. Szeroką działalność w ramach przewyżczenia klęski głodu w Rosji rozwinęły również inne organizacje charytatywne i religijne, m.in. Międzynarodowy Czerwony Krzyż, stowarzyszenia emigrantów rosyjskich, np. niemiecki Hilfswerk der Wolgadeutschen czy amerykański Volga Relief Society, kwakrzy, Young Men's Christian Association (YMCA), Young Women's Christian Association (YWCA). W działalność charytatywną na rzecz głodujących w Rosji Radzieckiej bardzo aktywnie włączyły się organizacje żydowskie z USA, zwłaszcza American Jewish Joint Distribution Committee, poprzez swoje agendy niosące pomoc ludności żydowskiej na terytorium Rosji Radzieckiej. W ciągu pierwszego roku funkcjonowania misji amerykańskich około 50% paczek żywnościowych z USA otrzymała społeczność żydowska, co spotykało się z ostrą krytyką czynników radzieckich, zarzucających Amerykanom wspieranie „wrogów komunizmu i państwa radzieckiego”¹⁵. Zainteresowanie problemem głodu w Rosji okazała także Najwyższa Rada Sojusznicza w Paryżu, która w odpowiedzi na apele Rosjan powołała specjalną komisję, zajmującą się niesieniem pomocy humanitarnej głodującym¹⁶.

W międzynarodową akcję charytatywną na rzecz głodujących w Rosji Radzieckiej włączyła się także Stolica Apostolska. Informacje o szalejącym w Rosji kataklizmie i śmierci głodowej setek tysięcy ludzi docierały do Watykanu z różnych źródeł, zarówno z oficjalnych relacji przedstawicielstw dyplomatycznych akredytowanych przy Stolicy Apostolskiej, z raportów watykańskich placówek dyplomatycznych, zwłaszcza z Berlina i Warszawy, z dramatycznych doniesień płynących od duchowieństwa katolickiego i innych wyznań w Rosji, jak i za pośrednictwem opinii publicznej na świecie. Prośby o wsparcie dla ofiar klęski głodu płynęły od katolickich hierarchów, m.in. zwierzchnika Kościoła katolickiego w Rosji, abpa Jana Cieplaka, przebywającego w Polsce metropolity mohylewskiego Edwarda Roppa, czy też rezydującego w Niemczech biskupa tyraspolskiego Józefa Kesslera. W akcję organizowania międzynarodowej pomocy dla głodujących włączyła się także rosyjska Cerkiew prawosławna, apelując do Kościołów chrześcijańskich o solidarność z cierpiącym narodem rosyjskim, czego głośnym świadectwem było specjalne posłanie patriarchy Tichona z 5 lipca 1921 r. skierowane do papieża Benedykta XV. W tym czasie powstał również Cerkiewny Komitet Pomocy Głodującym, którego uznania odmówił rząd w Moskwie i doprowadził wkrótce do jego rozwiązania. Patriarcha Tichon zadeklarował nawet w lutym 1922 r. gotowość przekazania na fundusz pomocy głodującym kosztowności cerkiewnych, z wyjątkiem przedmiotów sakralnych, jednak zainicjowana w tym czasie przez bolszewików brutalna akcja konfiskaty majątku kościelnego, wraz z przedmiotami kultu religijnego, zarówno prawosławnego, jak i katolickiego, przekreśliła niespotykaną dotąd inicjatywę Cerkwi. Nieufność kręgów cerkiewnych wobec władz bolszewickich nasiliła się do tego stopnia, że przebywający na emigracji duchowni prawosławni zwrócili się do rządów państw zachodnich i instytucji charytatywnych o zaniechanie pomocy dla ofiar głodu, ponieważ jej strumień wzmacniał władzę reżimu komunistycznego¹⁷.

¹⁴ O. Litzberger, op. cit., s. 223–224.

¹⁵ H. Parafianowicz, op. cit., s. 344.

¹⁶ Por. W. Smoleń, op. cit., s. 71.

¹⁷ Ibidem, s. 117–118.

Wiadomości o wstrząsających następstwach głodu i skali jego niszczycielskiego zasięgu wywołały w Watykanie głębokie poruszenie, angażując na wielu odcinkach Stolicę Apostolską w dzieło niesienia pomocy głodującym w Rosji. Punktem wyjścia szeroko zakrojonej akcji humanitarnej Watykanu była mobilizacja społeczności międzynarodowej w oparciu o autorytet moralny i duchowy Stolicy Apostolskiej oraz jej uniwersalistyczne posłannictwo dla solidarności i ofiarności na rzecz głodujących w Rosji. Pierwszym oficjalnym wystąpieniem głowy Kościoła katolickiego w sprawie dramatycznych wydarzeń rozgrywających się w Rosji był list papieski z 5 sierpnia 1921 r., skierowany do sekretarza stanu kardynała Pietro Gasparriego, polecający szefowi watykańskiej dyplomacji zwrócenie się z apelem do przedstawicielstw dyplomatycznych akredytowanych przy Stolicy Apostolskiej o aktywny udział w międzynarodowej pomocy dla ofiar głodu w Rosji. Podobne posłanie Benedykt XV wystosował za pośrednictwem papieskiego przedstawiciela w Paryżu arcybiskupa Bonawentury Cerrettiego do Najwyższej Rady Sojuszniczej oraz do Ligi Narodów w Genewie¹⁸. Apele Stolicy Apostolskiej spotkały się z dużym odzewem ze strony międzynarodowej opinii publicznej, głównie katolickiej. Do Watykanu zaczęły napływać szerokim strumieniem dary z całego świata, min. z Włoch, Szwajcarii, Francji, Kanady, Stanów Zjednoczonych od różnych instytucji i osób prywatnych, organizacji katolickich i zgromadzeń zakonnych¹⁹.

Stolica Apostolska i pozostająca w jej służbie dyplomacja watykańska podejmowały wielokierunkowe działania na forum międzynarodowym, m.in. poprzez sieć watykańskich przedstawicielstw dyplomatycznych, zwłaszcza w państwach, które miały znaczne skupiska swoich mniejszości narodowych w Rosji Radzieckiej. Wiele miejsca w planowanych przez Watykan działaniach na rzecz głodujących odegrały Niemcy i Polska, których opinia publiczna była szczególnie zainteresowana katastrofalnym położeniem ludności pochodzenia niemieckiego i polskiego w Rosji Radzieckiej. Doraźne przedsięwzięcia zainicjowane przez Watykan w ramach pomocy dla ofiar głodu wyrażały się w zaleceniach wydawanych nuncjaturom, w których Sekretariat Stanu nakazywał aktywne wspieranie i udzielanie poparcia różnym inicjatywom obywatelskim, podejmowanym przez organizacje i stowarzyszenia społeczne. Naturalnie spore nadzieje wiązano w Rzymie z udziałem w akcji humanitarnej dla Rosji, mającego duże doświadczenie i rozbudowane zaplecze, katolickiego stowarzyszenia dobroczynnego, zwłaszcza niemieckiego, takiego jak katolickie stowarzyszenie pomocy niemieckim kolonistom z regionu czarnomorskiego. Znaczną aktywność przejawiały środowiska katolickie w Niemczech, duchowieństwo diecezjalne i zakonne, a zwłaszcza biskup Kessler, który objął patronat nad organizacją pomocy humanitarnej dla opuszczonej przez siebie diecezji tyraspolskiej. Biskup Kessler wraz z ks. N. Majerem odbył podróż do Stanów Zjednoczonych, gdzie w wyniku przeprowadzonej zbiórki darów na rzecz głodujących na Powołzu udało się za pośrednictwem agend ARA przekazać dla Rosji produkty na sumę 32 tys. dol.²⁰

Podobną działalność na rzecz ofiar głodu w Rosji prowadziło duchowieństwo katolickie w Polsce, szczególnie metropolita Ropp i duchowni związani z metropolią mohylewską, wspierani w swych wysiłkach przez nuncjaturę warszawską. Abp Ropp stanął na czele Komitetu Obywatelskiego w Warszawie, który już jesienią 1921 r. zdołał wyekspediować do Saratowa pociąg z żywnością i darami dla dotkniętych głodem mieszkańców południowej Rosji. Watykan-

¹⁸ W. Rood, op. cit., s. 35–36.

¹⁹ Liczne materiały dotyczące omawianego problemu przechowywane są w ASV Archivio della Segreteria di Stato (dalej ASS) w kolekcjach dokumentów Anno 1914–1921 oznaczonych rub. 244, N° 5, fasc. 451, k. 1–236 oraz fasc. 452, k. 1–259.

²⁰ O. Litzengerger, op. cit., s. 224.

wi zależało na nawiązaniu współpracy z władzami polskimi w celu uzyskania od Polaków różnego rodzaju przywilejów i koncesji niezbędnych dla sprawnego transportu przez terytorium Rzeczypospolitej darów papieskich dla Rosji. Nuncjatura w Warszawie otrzymała zapewnienie oficjalnych czynników polskich o gotowości rządu do zabezpieczenia środków logistycznych oraz nadaniu pomocy kierowanej do Rosji priorytetowego charakteru w zakresie obsługi technicznej i nieodpłatnego transportu kolejowego. Z kolei poseł radziecki w Warszawie, Lew Karachan, miał zapewnić audytora nuncjatury Ermenegilda Pellegrinetti o gotowości czynników radzieckich do zagwarantowania wolności i ochrony zagranicznym komisjom charytatywnym, działającym na terenie Rosji Radzieckiej²¹. Stolica Apostolska planowała oparcie działalności humanitarnej w Rosji na miejscowym duchowieństwie katolickim, zwłaszcza polskim, niemieckim i francuskim, znającym dobrze warunki panujące w różnych rejonach kraju dotkniętych głodem i mającym rozeznanie w realiach społecznych i politycznych. W związku z tym nuncjatury zostały zobowiązane do podjęcia kroków, zmierzających do włączenia duchownych z Rosji w papieską misję niesienia pomocy głodującym. Przykładem tego typu działalności były ożywione w tym czasie kontakty agendy dyplomatycznej Watykanu w Warszawie z duchowieństwem katolickim w Rosji. Dużą aktywność na tym polu wykazywał członek polskiej misji repatriacyjnej, aktualnie przebywający w Moskwie, ks. prałat Walerian Płoskiewicz, który w korespondencji z mons. Pellegrinetti wskazywał na konieczność podjęcia przez Stolicę Apostolską pertraktacji z rządem radzieckim w sprawie organizacji papieskiej misji pomocy. Polski duchowny sugerował przyjęcie za punkt wyjścia ewentualnych negocjacji watykańsko-radzieckich zawartą w sierpniu 1921 r. umowę ARA. Zaproponował nawet przeprowadzenie przez siebie dyskretnego sondażu w kręgach rządowych, w charakterze nieoficjalnym bez bezpośredniego zaangażowania autorytetu Stolicy Apostolskiej, oczekując na instrukcje w tej sprawie z nuncjatury warszawskiej. Wśród propozycji zaprezentowanych przez Płoskiewicza znalazł się także posiadający głębszy kontekst projekt zaangażowania w akcję humanitarną duchowieństwa prawosławnego. Płoskiewicz prosił za pośrednictwem nuncjatury warszawskiej o udzielenie przez Stolicę Apostolską formalnego mandatu do podjęcia rozmów zarówno z Litwinowem, jak i patriarchą Tichonem w obliczu pogarszającej się sytuacji aprowizacyjnej w Rosji Płoskiewicz nalegał na szybką doraźną pomoc finansową Stolicy Apostolskiej z przeznaczeniem jej na potrzeby miejscowej społeczności katolickiej²².

W Watykanie z uwagą analizowano sygnały płynące od duchowieństwa katolickiego z Rosji i rozważano wysuniętą przez ks. Płoskiewicza koncepcję prowadzenia akcji pomocy głodującym także przez wykorzystanie struktur i oddziałów Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, w tym funkcjonującej od 1920 r. Delegatury PCK w Moskwie²³. W Rzymie zdawano sobie sprawę z tego, iż przyjęcie takiej strategii działania, zakładającej wydatny udział polskiego elementu, niesło ze sobą ryzyko napotkania poważnego oporu ze strony władz radzieckich, traktujących nadzwyczaj podejrzliwie wszelkie przejawy zaangażowania Polaków w Rosji i wrogo nastawionych zwłaszcza wobec polskiego duchowieństwa katolickiego, oskarżanego stale o szpiegostwo i działalność kontrrewolucyjną. Niechęć Moskwy do watykańskich planów uczy-

²¹ ASV ANV, AR, sygn. 190, k. 388–389. Audytor Pellegrinetti do kard. Gasparriego, Warszawa 16 VIII 1921 r.

²² ASV ASS, Anno 1914–1921, rub. 44. N° 5, fasc. 452, k. 33–34. Prałat Płoskiewicz do mons. Pellegrinetti, Moskwa 12 IX 1921 r. Zob. także ASV ANV, AR, sygn. 190, k. 416. Mons. Pellegrinetti do kard. Gasparriego, Warszawa 27 IX 1921 r.

²³ ASV ASS, Anno 1914–1921, rub. 244. N° 5, fasc. 452, k. 31–32. Mons. Pellegrinetti do kard. Gasparriego, Warszawa 18 IX 1921 r.

nienia z Polaków wiodących realizatorów papieskiej misji pomocy spowodowała konieczność szukania innych dróg wejścia do Rosji. W początkowej fazie papieskiego zaangażowania w Rosji na rzecz głodujących najlepszą z nich wydawało się być oparcie na działających już w tym kraju, na mocy podpisanych porozumień z władzami radzieckimi, międzynarodowych organizacjach charytatywnych, zarówno ARA, jak i Międzynarodowym Komitecie Pomocy Rosji, kierowanym przez Nansena. W tym ostatnim Stolicę Apostolską mieli reprezentować arcybiskupi: Ropp i Cieplak, których o decyzji papieskiej poinformowała na początku października 1921 r. nuncjatura w Warszawie²⁴. Papieska pomoc finansowa była dostarczana Międzynarodowemu Komitetowi Pomocy Rosji poprzez nuncjaturę apostolską w Szwajcarii. W ramach podjętej współpracy z Nansenem jesienią 1921 r. Benedykt XV wyasygnował 50 tys. dol. (1 milion lirów), które zostały przekazane do Piotrogradu na ręce abpa Cieplaka²⁵. Do końca września 1921 r. Międzynarodowy Komitet Pomocy Rosji zakupił w Polsce ze środków przekazanych przez papieża 400 t mąki, 10 tys. kg cukru i 5 tys. kg herbaty, które miały zostać dostarczone do Rosji Radzieckiej specjalnym Pociągiem Pomocy Ojca Świętego dla Rosji²⁶. Środki finansowe płynące z Watykanu miały być rozdysponowane przez Nansena zgodnie z życzeniem papieża za zgodą i przy udziale Cieplaka i Roppa. Donator zastrzegł sobie, aby pomoc skierowana została do ludności zamieszkującej najbardziej dotknięte głodem rejony Rosji Radzieckiej, bez względu na jej przynależność narodowościową bądź wyznaniową, przy czym połowa darowizny miała być rozdysponowana za pośrednictwem Międzynarodowej Unii Pomocy Dzieciom w Genewie²⁷. Współpraca Cieplaka z Nansenem w Piotrogradzie natrafiała na przeszkody związane z kontrowersjami wokół podziału papieskich darów i środków finansowych wśród ludności na terenie Rosji. Cieplak zgłaszał wiele wątpliwości co do funkcjonowania Międzynarodowego Komitetu Pomocy Rosji i jego szefa Nansena oraz zakresu swoich w nim kompetencji jako reprezentanta Stolicy Apostolskiej²⁸.

Stolica Apostolska, angażując się w działalność humanitarną na rzecz głodującej Rosji, podejmowaną w ramach szerokiej akcji międzynarodowej, czyniła energiczne starania o zawarcie porozumienia z władzami radzieckimi, które mogłoby nadać stałe ramy organizacyjno-prawne papieskiej pomocy dla ofiar głodu w Rosji. Watykan obawiał się, aby środki finansowe i wsparcie rzeczowe kierowane do Rosji nie było — na skutek braku współpracy z oficjalnymi czynnikami radzieckimi, a zwłaszcza lokalną administracją — grabione i trafiało do najbardziej po-

²⁴ ASV ANV, AR, sygn. 190, k. 421. Mons. Pellegrinetti do kard. Gasparriego, Warszawa 3 X 1921 r.

²⁵ ASV ANV, Archivio di mons. Lorenzo Lauri (dalej AL), sygn. 4, Tit. III, N° 37, k. 60–61. Nuncjusz Lauri do abpa Cieplaka, Warszawa 20 X 1921 r.

²⁶ ASV ASS, Anno 1914–1921, rub. 244, N° 5, k. 157. Wysoki Komisarz E. A. Frick do kard. Gasparriego, Genewa 30 IX 1921 r. W literaturze tematu (m.in. J. Kraus, op. cit. i opierający się na jego ustaleniach H. Stehle, op. cit. czy W. Rood, op. cit. czy też K. Reppen, *Die Aussenpolitik der Päpste im Zeitalter der Weltkriege* [w:] *Handbuch der Kirchen Geschichte*, Vol. VII/1979, s. 43.) poruszającej problem papieskiej działalności charytatywnej na rzecz ofiar głodu w Rosji za punkt wyjścia aktywności Stolicy Apostolskiej przyjmuje się podpisanie przez Worowskiego i Gasparriego radziecko-watykańskiej umowy z 12 marca 1922 r., którą poprzedził znany list Benedykta XV do Gasparriego z sierpnia 1921 r. W rzeczywistości faktycznym początkiem bezpośredniego zaangażowania Stolicy Apostolskiej w pomoc dla Rosji była współpraca Watykanu z Międzynarodowym Komitetem Pomocy Rosji, kierowanym przez Nansena, rozpoczęta już we wrześniu 1921 r.

²⁷ ASV ASS, rub. 244, N° 5, k. 106–107. Nuncjatura apostolska w Szwajcarii do kard. Gasparriego, Berno 25 X 1921 r.

²⁸ ASV ANV, AL, sygn. 20, k. 49–51. Abp Cieplak do nuncjusza Lauriego, Piotrogród 8 XI 1921 r. oraz ibidem, sygn. 4, Tit. III, k. 62–63. Abp Cieplak do nuncjusza Lauriego, Piotrogród 18 XI 1921 r. Por. także ASV ASS, rub. 244, N° 5, k. 198–199. Nuncjusz Lauri do kard. Gasparriego, Warszawa 1 XII 1921 r.

trzebujących. Strona radziecka, w związku z przynoszącą tragiczne następstwa polityką bolszewików wobec ludności wiejskiej realizowaną w latach 1918–1920, była poważnie zainteresowana międzynarodową pomocą humanitarną, licząc również na wydatny udział Watykanu w tym przedsięwzięciu. Dodatkowym istotnym powodem, dla którego Moskwa zabiegała o zawarcie umowy w sprawie papieskiej misji humanitarnej było uzyskanie w ten sposób uznania Rosji Radzieckiej i jej rządu przez Stolicę Apostolską. Rozmowy watykańsko–radzieckie zostały zapoczątkowane w grudniu 1921 r. przez Sekretariat Stanu z przedstawicielem misji handlowej w Rzymie — Wacławem Worowskim. Ciekawe światło na kulisy toczących się negocjacji rzucają sprawozdania ich uczestnika — generalnego prokuratora i jednocześnie reprezentanta werbistów, P. Karla Friedricha, przesyłane do generała zakonu w Steyl²⁹. Strona watykańska usiłowała wprowadzić do porozumienia zapis stwarzający możliwość prowadzenia przez katolickich misjonarzy przy okazji akcji charytatywnej również działalności religijnej. Gorącym zwolennikiem wykorzystania sprzyjających okoliczności i bezpośredniego wejścia na teren rosyjskiego prawosławia z akcją misyjną miał być rzekomo generał jezuitów Włodzimierz Ledóchowski³⁰. Radziecki negocjator składał daleko idące obietnice dyplomatom watykańskim, dotyczące m.in. zapewnienia Kościołowi katolickiemu w Rosji szerokiego zakresu swobód, sugerując nawet gotowość władz do szybkiego przyjęcia katolickich misjonarzy w Rosji Radzieckiej. Moskwa oczekiwała na efektywną pomoc Watykanu w odbudowie gospodarki, włączając zakonników, głównie jezuitów, salezjanów i werbistów, w pracę oświatową i powierzając im prowadzenie wzorcowych gospodarstw rolnych. Worowski spodziewał się w większym stopniu pomocy rzeczowej ze strony Watykanu aniżeli wsparcia finansowego. Propozycje radzieckie wyraźnie szły w kierunku wyeliminowania polskiego duchowieństwa z misji papieskiej, a świadczył o tym fakt, że zarówno polscy zakonnicy, dawni obywatele rosyjscy, jak i tranzyt pomocy humanitarnej dla Rosji poprzez terytorium Polski miały być zastąpione misjonarzami z Europy Zachodniej, a transport darów miał odbywać się na linii Berlin–Ryga–Moskwa. Po przybyciu do Rosji Radzieckiej papiescy wysłannicy mieli nawiązać kontakt z działającym już w Rosji od 1921 r. Międzynarodowym Komitetem Pomocy Rosji³¹. Dyplomacja watykańska nalegała na to, aby sprawy papieskiej misji charytatywnej w Rosji pozostawały w wyłącznej gestii Sekretariatu Stanu i nie wchodziły w zakres kompetencji Kongregacji dla Kościoła Wschodniego czy Kongregacji Propagandy Wiary. Rokowania zdawały się zmierzać do pomyślnego finału, ponieważ obie strony były w równym stopniu zainteresowane w szybkim rozpoczęciu działalności papieskiej misji w Rosji i około 24 grudnia 1921 r. miał być osiągnięty kompromis. Ze wstępnym porozumieniem Worowski udał się do Moskwy i ku dyskretnie skrywanemu zaskoczeniu dyptomatów watykańskich wrócił ze zmodyfikowanym w wielu punktach projektem umowy. Zmiany dotyczyły przede wszystkim wykreślenia z projektu całego religijnego aspektu papieskiej misji charytatywnej poprzez zastąpienie określenia „misjonarze” terminem „wysłannicy” i „agencji” lub „urzędnicy” Watykanu. Strona radziecka wycofała się również z wcześniejszej deklaracji, dopuszczającej możliwość prowadzenia przez misję działalności oświatowej, np. w formie zakładania szkół rolniczo–rzemieślniczych, czy też poprzez wychowanie moralne i religijne³².

²⁹ J. Kraus, op. cit., s. 21–25.

³⁰ E. Winter, op. cit., s. 59.

³¹ Na temat działalności Międzynarodowego Komitetu Pomocy Rosji, kierowanego przez Nansena trafne spostrzeżenia zawarte są w raporcie chargé d'affaires Poselstwa RP w Charkowie, Franciszka Charwata, dla MSZ z 29 I 1923 r., w: Archiwum Akt Nowych (dalej AAN) Ambasada RP w Paryżu (dalej APP), sygn. 31, s. 25–27 (mf B8954).

³² J. Kraus, op. cit., s. 26. Por. H. Stehle, op. cit., s. 32.

Podpisany przez kard. Gaspariego i Worowskiego ostateczny tekst porozumienia z 12 marca 1922 r. zawierał 13 punktów, które dotyczyły wyłącznie spraw związanych z funkcjonowaniem papieskiej misji pomocy, a w szczególności zakresu praw i ograniczeń ciążących na wysłannikach Stolicy Apostolskiej. W swoim kształcie i treści nie odbiegało ono zasadniczo od umów zawieranych przez władze radzieckie z innymi międzynarodowymi misjami pomocy dla głodujących w Rosji, m.in. z ARA, Międzynarodowym Komitetem Pomocy Rosji czy też Niemieckim Czerwonym Krzyżem. Po odstąpieniu od pierwotnej wersji projektu umowy ze Stolicą Apostolską i całkowitego pozbawienia jej religijnego wymiaru cała papieska misja charytatywna miała charakter świecki, a jej członkowie, podobnie jak wszyscy reprezentanci pozostałych akcji, podlegali tym samym prawom i ograniczeniom narzuconym przez władze radzieckie. Ze względu na możliwość wydelegowania przez Stolicę Apostolską wysłanników różnej narodowości strona radziecka zagwarantowała sobie prawo ich każdorazowej weryfikacji z zastrzeżeniem, że nie mogli to być „członkowie narodowości ani formacji politycznych wrogo nastawionych do Rosji Sowieckiej”³³. Chodziło tu zapewne o polskich duchownych, których udział w papieskiej misji Moskwa z góry wykluczała. Jednocześnie umowa nakładała na Watykan obowiązek dostarczenia misji radzieckiej w Rzymie listy duchownych, udających się do Rosji wraz z ich drobiazgowymi życiorysami. Umowa ściśle precyzowała zakres działalności wysłanników papieskich, ograniczając ją wyłącznie do niesienia pomocy charytatywnej pod rygorem całkowitego zaniechania jakiegokolwiek propagandy politycznej i religijnej oraz podporządkowania jej radzieckiemu ustawodawstwu. Papiescy wysłannicy po przybyciu na terytorium Rosji mieli niezwłocznie nawiązać kontakt z lokalną administracją w celu skorelowania działalności charytatywnej i roztoczenia przez czynniki radzieckie kontroli nad pracą duchownych katolickich. Moskwa zastrzegła sobie możliwość wydalenia z Rosji wysłanników papieskich, podejrzanych o prowadzenie działalności zagrażającej interesom państwa. Przyjęcie takiej szerokiej formuły w praktyce umożliwiała stronie radzieckiej deportację każdego pracownika misji papieskiej, uznanego przez władze radzieckie za *persona non grata*. Ostatnie punkty porozumienia dotyczyły kwestii logistycznych i technicznych, m.in. zakwaterowania wysłanników papieskich, organizacji placówek misji, transportu i rozładunku darów itp. W sprawach nieobjętych powyższą umową 13. punkt porozumienia watykańsko–radzieckiego przewidywał ustalenia nieodbiegające w zasadniczy sposób od nadanych wszystkim pozostałym organizacjom charytatywnym i tym samym zrównywał *de facto* status papieskiej misji pomocy głodującym z położeniem innych, działających już w Rosji, międzynarodowych organizacji humanitarnych, takich jak Międzynarodowy Komitet Pomocy Rosji, ARA czy Niemiecki Czerwony Krzyż.

Dalsze zaangażowanie Stolicy Apostolskiej na rzecz ofiar głodu w Rosji przypada już na pontyfikat Piusa XI. Nowy papież mobilizował Kościoły lokalne do ofiarności na rzecz głodujących w Rosji. Papieski apel do biskupów świata z 10 lipca 1922 r., wzywający katolików do wspomnienia dotkniętych głodem mieszkańców Rosji Radzieckiej, został poparty darem Piusa XI w wysokości 125 tys. dolarów. Do końca 1922 r. na życzenie papieża Kościoły lokalne i narodowe komitety pomocy katolikom w Rosji rozprowadzały po całej Europie specjalnie wydaną broszurę *Papieska pomoc głodującym dzieciom w Rosji*, która zawierała materiały dokumentalne, ilustrujące skalę tragedii w Rosji.

Wkrótce po podpisaniu umowy Gasparri–Worowski przystąpiono w Watykanie do organizowania wyjazdu do Rosji papieskiej misji pomocy, która ze względu na swoje szczupłe zaplecze miała zostać oparta na działalności ARA. Chciano w ten sposób skoordynować wysiłki i wyraźnie zredukować koszty organizacyjne. Amerykanie przystali na współpracę pod warunkami

³³ Oryginalny tekst umowy Worowski–Gasparri zob. A. Wenger, op. cit., s. 140–141.

kiem, że kierownikiem misji papieskiej będzie obywatel amerykański, którym został pochodzący z Bostonu, jezuita dr Edmund A. Walsh. Wezwanemu do Rzymu Walshowi polecono zorganizowanie papieskiej ekspedycji, niosącej pomoc głodującym w Rosji. Jeszcze w lutym 1922 r., przed podpisaniem umowy watykańsko–radzieckiej w sprawie papieskiej misji charytatywnej, Walsh odbył pierwszą sondażową podróż do Moskwy³⁴, a następnie przez Rzym pojechał do Nowego Jorku w celu dokonania koniecznych uzgodnień w sprawie współpracy z ARA³⁵. 24 czerwca 1922 r. papieska misja składająca się z Włochów, Niemców, Amerykanów, Hiszpanów oraz jednego Rosjanina i Słoweńca wypłynęła z portu w Bari, a 25 sierpnia dotarła do Teodozji. 13 członków misji należało do różnych zgromadzeń zakonnych, min. jezuitów, salezjanów i werbistów³⁶. Główna siedziba misji została zorganizowana w Moskwie, gdzie urzędował jej kierownik Walsh, którego sekretarzem był Lovis J. Gallagher. Pierwszą placówkę papieskiej misji postanowiono otworzyć na Krymie, a nie na Powołżu, które uznawano za epicentrum głodu w Rosji. Z uwagi na opanowanie głównej fali głodu na Powołżu i objęcie pomocą 90% potrzebujących przez działającą tam ARA i Międzynarodowy Komitet Pomocy Rosji, kierowany przez Nansena, wysłannicy papiescy rozpoczęli działalność na Krymie, gdzie już 6 września w Eupatorii funkcjonował pierwszy ośrodek rozdawnictwa żywności wraz z jadłodajnią. Papieska misja charytatywna miała również ekspozytury w Rostowie, Krasnodarze, Noworosyjsku, Orenburgu i Bachmacie. Ze względu na komplikacje natury wyznaniowej władze nie zezwoliły na powołanie ekspozytury na Ukrainie Radzieckiej. Pomimo sprawowania formalnego kierownictwa nad misją przez Walsha ekspozytury były samodzielne i podlegały bezpośrednio Stolicy Apostolskiej, a sam Walsh odgrywał rolę koordynatora i łącznika między ekspozyturami³⁷. Misja pomocy w szczytowym okresie swojej działalności skupiała 1700 pracowników, pochodzących z okolicznych miejscowości, w tym kilkuset Polaków. Praca na rzecz misji zapewniała nie tylko poczucie względnego bezpieczeństwa, ale także uprzywilejowany status pod względem materialnym. Osoby zatrudnione w misji wywodziły się z inteligencji i spauperyzowanych przedstawicieli wyższych warstw społecznych³⁸. W marcu 1923 r. prowadziła 275 kuchni, które wydawały racje żywnościowe 95 tys. ludzi, głównie dzieciom³⁹.

Praca papieskiej misji charytatywnej stale napotykała trudności natury organizacyjno–finansowej, jednak największą przeszkodą okazało się wrogie stanowisko terenowych władz ra-

³⁴ Informacja podana przez H. Stehle (op. cit., s. 33) jakoby pierwsza podróż Walsha do Rosji odbyła się w marcu 1922 r., w tydzień po podpisaniu umowy Gasparri — Worowski wydaje się być błędna, ponieważ w świetle relacji arcybiskupa Cieplaka z 19 I 1923 r. Walsh przebywał w Rosji już w lutym 1922 r. Zob. ASV ANV, AL, sygn. 20, Tit. VIII, k. 5–10.

³⁵ P. Mailloux, *Les Russes*, w: *La Sacra Congregazione per le Chiese Orientali nel Cinquantesimo della fondazione 1917–1967*, Roma 1967, s. 357–358. Por. także E. Winter, op. cit., s. 61. Na temat kontaktów Walsha z administracją amerykańską w marcu 1922 r. w sprawie współpracy papieskiej misji charytatywnej z ARA w Rosji zob. AAN Ambasada RP w Moskwie (dalej APM), sygn. 70, s. 14. Poseł Władysław Skrzyński do MSZ, Rzym 22 XII 1922 r.

³⁶ Szczegółowa lista zakonników biorących udział w papieskiej misji pomocy jest trudna do ustalenia, ponieważ część z nich, np. o. Eduard Gerhmann, oficjalnie była pracownikami ARA. Stąd też w literaturze tematu spotykamy niewielkie różnice dotyczące liczby zakonników. Por. J. Kraus, op. cit., s. 28–34.

³⁷ AAN APM, sygn. 70, s. 29–31. *Chargé d'affaires* Charwat do MSZ, Charków 16 VIII 1922 r. i 9 I 1923 r. W skład personelu ekspozytur wchodził dwaj pracownicy sekcji katolickiej ARA, których mieli wspierać miejscowi księża katolicy i wierni okolicznych parafii.

³⁸ Ibidem, s. 118–121. Poseł Skrzyński do MSZ, Rzym 9 V 1923 r.

³⁹ O. A. Litzenberger, op. cit., s. 225–226. Papieska misja pomocy od 22 IV 1922 r. do 1 I 1923 r. rozdzieliła 2446 ton żywności. Oprócz tego zajmowała się również rozdawnictwem lekarstw, odzieży i butów w ogółem 25 miastach Rosji, a wydatki misji do tego czasu osiągnęły sumę 700 tys. dol.

dzieckich, nieustannie kontrolujących wszelkie poczynania wysłanników papieskich. Lokalna administracja utrudniała członkom misji poruszanie się po terytorium Rosji, uniemożliwiała kontakty z duchowieństwem katolickim i prawosławnym, a wysłannicy papiescy byli stale inwigilowani przez GPU. Szykany i represje ze strony władz radzieckich obejmowały również pracowników innych cudzoziemskich agend organizacji charytatywnych, oskarżanych o szpiegostwo i sabotaż. Pomimo oficjalnie świeckiego charakteru działalności papieskiej misji pomocy dla głodujących w Rosji Radzieckiej na terenie wszystkich ekspozytur, w kuchniach i miejscach rozdawnictwa darów towarzyszyły stale widoczne katolickie symbole i papieskie akcenty w postaci portretów Piusa XI i znajdujących się nad nimi sekwencji o pomocy papieża dla narodu rosyjskiego.

Dalsza działalność papieskiej misji pomocy dla głodujących w ZSRR napotkała na poważny kryzys w związku z nasilającą się polityką represji wobec Kościoła katolickiego oraz procesem abpa Cieplaka i innych duchownych katolickich. Kard. Gasparri, w ramach wysiłków podejmowanych przez Watykan w celu zwolnienia sądzonych w Moskwie duchownych, zdecydował się 23 marca 1923 r. na wezwanie do Sekretariatu Stanu Worowskiego, któremu zakomunikował, że w wypadku zapadnięcia wysokich wyroków międzynarodowa opinia publiczna zostanie poinformowana o stanowisku Stolicy Apostolskiej wobec władz radzieckich. Sekretarz stanu zapoznał nawet Worowskiego z planowaną przez Watykan treścią takiej deklaracji, w której zamierzano przeciwstawić humanitarną akcję Stolicy Apostolskiej w Rosji, wydającej dziennie racje żywnościowe dla 120 tys. obywateli ZSRR, polityce władz w Moskwie, rewanżującej się za papieską pomoc prześladowaniem i eksterminacją duchowieństwa katolickiego w Rosji⁴⁰. Dyplomacja watykańska wysyłała w ten sposób sygnał do Moskwy, świadczący o żywotnym zainteresowaniu Stolicy Apostolskiej losem duchownych katolickich, jednak rozmowa Gasparriego z Worowskim miała przede wszystkim za zadanie wywarcie dyplomatycznej presji na czynniki radzieckie. Sugerowana przez Watykan groźba wycofania papieskiej misji pomocy z Rosji z jednej strony miała na celu przynieść przynajmniej doraźną liberalizację polityki władz radzieckich wobec Kościoła katolickiego, z drugiej zaś — tradycyjnie ostrożna dyplomacja watykańska nie chciała iść za daleko, ponieważ zdawała sobie sprawę, że eskalacja napięcia z Moskwą może w konsekwencji przynieść retorsje w postaci zaostrzenia antyreligijnego kursu Moskwy. Wymierna papieska pomoc humanitarna dla Rosji, prowadzona pod kierownictwem Walsha, nosiła więc pewne znamiona polityczne i była niewątpliwie ważną kartą w dyplomatycznej rozgrywce Watykanu z Moskwą, którą usiłowano grać także w zabiegach na rzecz obrony katolicyzmu w ZSRR.

W tym kontekście pobyt kierownika misji Walsha w Rzymie latem 1923 r. przyniósł kontynuację dyskusji nad rozmiarami i dalszą celowością funkcjonowania papieskiej misji w Rosji. Walsh zreferował Piusowi XI dotychczasowy przebieg prac misji pomocy głodującym, wskazując na poprawę sytuacji aprowizacyjnej i stopniowe przewyżczanie kłęski nieurodzaju, szczególnie na Ukrainie. Amerykański jezuita, kierując się racjami politycznymi, brał pod uwagę jeśli nie odwołanie, to przynajmniej poważne ograniczenie działalności placówek charytatywnych w Rosji. W związku z tym sugerował Piusowi XI częściową likwidację misji i skupienie wysiłku pozostałych w ZSRR ekspozytur na dostarczaniu najbardziej potrzebującym, zwłaszcza dzieciom i chorym, w większym stopniu medykamentów niż bezpośredniej pomocy żywnościowej. Jesienią 1923 r. centralne władze radzieckie uznały, iż kłęska głodu została przewyżczona, chociaż pojedyncze jego skupiska pojawiały się w kraju jeszcze do 1925 r. Pod naciskiem czynników radzieckich, oceniających działalność zagranicznych organizacji charytatywnych za

⁴⁰ AAN APM, sygn. 70, s. 182. Poseł Skrzyński do MSZ, Watykan 23 III 1923 r.

już niepożądaną, rozpoczął się proces wycofywania międzynarodowych misji z terenu ZSRR, w tym największej ARA, której kierownictwo 15 lipca 1923 r. podpisało porozumienie o zaprzestaniu swojej działalności. Prawie dwuletnia aktywność ARA faktycznie została zakończona 20 lipca 1923 r., kiedy to Haskell zamknął biuro ARA w Moskwie i wyjechał do Stanów Zjednoczonych⁴¹. Jednocześnie ARA przekazała pozostające jeszcze w jej dyspozycji środki finansowe i zaplecze logistyczne jedynej już w tym czasie działającej w ZSRR papieskiej misji humanitarnej.

Reorganizację papieskich placówek wszczęto na początku września 1923 r. z uwagi na dostosowywanie działalności misji do zmieniających się warunków panujących w różnych rejonach ZSRR oraz względy oszczędnościowe, spowodowane zmniejszającym się strumieniem napływających ze świata do Watykanu ofiar na rzecz głodujących. W pierwszej kolejności uległa likwidacji placówka w Krasnodarze, której agendy zostały przeniesione do nadal funkcjonującej ekspozytury w Rostowie nad Donem⁴². Pozostałe cztery placówki, m.in. w Moskwie i na Krymie, ograniczały wydatnie swoją działalność, tym bardziej że kierownik charytatywnej ekspedycji Walsh wyraźnie zmierzał do wycofania papieskiej misji pomocy z Rosji. Podjętej przebudowie towarzyszyło stopniowe zmniejszanie się zasięgu działania misji oraz stałe uszczuplanie jej zaplecza rzeczowego i finansowego. W ramach reorganizacji watykańskiej misji charytatywnej grupa niemieckich zakonników — werbistów ze Steyl, działająca pod kierunkiem Eduarda Gehrmanna w prężnej placówce na Krymie, zapewne z inicjatywy Walsha została przeniesiona do Moskwy⁴³. Dzięki temu chciano niewątpliwie wzmocnić w poważnym stopniu pozycję centralnej placówki moskiewskiej w kontaktach z władzami radzieckimi ze względu na dobre w tym czasie stosunki niemiecko-radzieckie. Pomimo podjętych przez Watykan prób kontynuowania prac misji i jej umocnienia kosztem ograniczania zasięgu działalności, pomiędzy kierownikiem ekspedycji Walshem a władzami radzieckimi doszło wkrótce do otwartego konfliktu. Poddawanie przez Walsha krytyce polityki Watykanu wobec ZSRR oraz jego nieustępliwa postawa stały się wkrótce powodem jego odwołania i opuszczenia papieskiej misji przez amerykańskiego jezuitę⁴⁴. Następcą Walsha został przeniesiony z placówki na Krymie Gehrmann, który odcinał się od metod pracy swojego poprzednika i opowiadał za kontynuowaniem działalności misji papieskiej i to nie tylko w aspekcie pomocy charytatywnej, ale również w zakresie wsparcia i obrony wszystkich katolików na terenie ZSRR. W tym celu Gehrmann zabiegał wielokrotnie w Watykanie o wydatne zwiększenie pomocy materialnej na rzecz misji i głodujących w ZSRR⁴⁵. Pomimo dużego poparcia, udzielanego ekspedycji watykańskiej i jej nowemu kierownikowi przez niemiecką placówkę dyplomatyczną, a szczególnie ambasadora Urlicha Brockdorffa-Rantzaua w Moskwie, stosunki Gehrmanna z władzami radzieckimi nie układały się najlepiej. Na tle uzyskania większych swobód w funkcjonowaniu ekspozytur

⁴¹ Na temat oceny pracy ARA i kontrowersji wokół motywów jej funkcjonowania w Rosji Radzieckiej, z uwzględnieniem kontekstu ideologicznego zob. H. Parafianowicz, op. cit., s. 346–347.

⁴² AAN APP, sygn. 31 (mf B8954), s. 99. MSZ do Poselstwa RP w Paryżu, Warszawa 16 IX 1923 r.

⁴³ J. Kraus, op. cit., s. 102.

⁴⁴ E. Winter (op. cit., s. 74) podaje informację, że było to w styczniu 1924 r. W trakcie pobytu w Stanach Zjednoczonych w kwietniu 1924 r. Walsh publicznie wypowiadał się przeciwko uznaniu ZSRR przez Stolicę Apostolską, dezawuował radziecki system polityczny i porządek prawny oraz odradzał obywatelom amerykańskim podróże do tego kraju. Zdecydowaną antyradzieckość Walsha podkreśla także H. Stehle (op. cit., s. 50–51), który wyjazd Walsha z ZSRR datuje na koniec listopada 1923 r. Pewne znaczenie w postawie Walsha wobec Rosji Radzieckiej mógł odegrać również jego amerykański idealizm i silne przywiązanie do amerykańskich tradycji wolnościowych.

⁴⁵ Por. J. Kraus, op. cit., s. 116 i 138.

papieskiej misji pomocy doszło niebawem do poważnych kontrowersji między Gehrmanem a czynnikami radzieckimi, co uczyniło sytuację misji bardzo niepewną i postawiło pod znakiem zapytania jej dalsze losy. W marcu 1924 r. kompetentne sfery radzieckiej administracji oficjalnie poinformowały Gehrmana o skreśleniu papieskiej misji charytatywnej z listy aprobowanych organizacji dobroczynnych, działających na terenie ZSRR. Licząc się z realnym wydalaniem misji, kard. Gasparri 25 marca 1924 r. wystosował telegram do Gehrmana, w którym nakazywał podjęcie stosownych przygotowań do likwidacji placówek misji, zorganizowania wyjazdu misjonarzy oraz zabezpieczenia archiwum⁴⁶. W końcu maja 1924 r. Watykan za pośrednictwem swojego wysłannika, jezuitę Giulia Roia, który udał się w tym celu do Moskwy, przekazał odpowiednim władzom radzieckim oficjalny dokument, informujący o zaniechaniu działalności przez papieską misję charytatywną i wycofywaniu jej z terenu ZSRR⁴⁷. Ostateczna likwidacja placówek ekspedycji została podjęta już w czerwcu 1924 r. i trwała jeszcze dość długo, bo do połowy września 1924 r.

Papieska misja pomocy dla ofiar głodu w Rosji była jedną z wielu inicjatyw, podejmowanych przez społeczność międzynarodową i różne pozarządowe organizacje oraz stowarzyszenia charytatywne, w których działalność aktywnie włączyła się także Stolica Apostolska. Rozmiar humanitarnej pomocy międzynarodowych organizacji dla ofiar głodu w ZSRR był znaczny i wielokrotnie przewyższał wkład czynników radzieckich. Tylko jedna największa organizacja charytatywna działająca na terenach dotkniętych głodem — ARA udzieliła pomocy na sumę przekraczającą 63 mln dol., papieska misja zaś na ok. 2 mln dol. Szczególnie w pierwszym okresie działalności w Rosji papieskie agendy wydatnie przyczyniły się do złagodzenia następstw klęski głodu, z czasem zaangażowanie Stolicy Apostolskiej nabierało bardziej znaczenia moralnego, aniżeli materialnego, chociaż papieska misja była najdłużej działającą organizacją humanitarną w ZSRR. W tle działalności papieskiej misji pomocy rozgrywała się dyplomatyczna gra na najwyższym szczeblu pomiędzy władzami radzieckimi, które zabiegały o uznanie *de iure* przez Stolicę Apostolską ZSRR, a Watykanem, dążącym niezmiennie do osiągnięcia *modus vivendi* dla Kościoła katolickiego w Rosji. W tym kontekście papieska misja charytatywna miała czasami znamiona karty przetargowej dla obu stron i dlatego nie mogła być wolna od implikacji natury politycznej pomimo jej głównie *stricto* humanitarnych i w mniejszym stopniu konfesyjnych celów.

The Participation of the Apostolic See in International Charity Relief for the Victims of Famine in Soviet Russia (1921–1924)

The 1921–1924 papal mission intent on helping the victims of famine in the Soviet Union was one of numerous endeavours pursued at the time by the international community and assorted specialised charity organisations involved in rendering assistance. Despite initial doubts, the Soviet authorities, faced by the enormity of the famine and the total unpreparedness of the state services to counteract its consequences, consented to accept international assistance, albeit the contracts signed with foreign charity organisations listed a number of conditions defining the range of their activity within the Soviet Union. Moscow

⁴⁶ E. Winter, op. cit., s. 76.

⁴⁷ Por. H. Stehle, op. cit., s. 60. Zdaniem niemieckiego badacza, było to taktyczne pociągnięcie Watykanu, sprzedające wydalenie misji papieskiej przez władze radzieckie.

introduced into agreements with, i. a. the American Relief Agency and the International Russian Relief Committee, directed by Fridtjof Nansen, a number of reservations excluding all work on Russian territory with the exception of strictly humanitarian assistance, fearing various contacts and the undesired impact exerted by the staff of international charity missions upon Russian society. Already in the summer 1921 the Vatican joined the international assistance campaign. A convention signed in Rome by the Vatican and the Soviet Union on 12 March 1922 enumerated in detail the tasks of the papal envoys in the USSR. The Vatican negotiator failed in his attempt at granting the charity campaign in Russia a religious character. Originally, the Vatican planned to base its anti-famine work upon the Catholic clergy in Russia, but due to assorted political complications, i. a. a refusal of the Soviet side to accept the participation of Polish clergymen, it was decided to rely primarily on West European monks, who were to embark upon close co-operation with the ARA and the International Russian Relief Committee agencies. In August 1922, a papal humanitarian mission, which arrived in the USSR in accordance with the conditions negotiated by Cardinal Pietro Gasparri and the Soviet representative, Vatslav Vorovski, was headed, upon the basis of agreements made with the ARA, by an American citizen, the Jesuit Edmund Walsh, who in the autumn of 1923 was replaced by a German Verbist, Edward Gehrman. The Moscow-based main seat of the mission supervised a network of agencies in, i. a. Crimea, Rostov, Novo-rossiysk, Bakhmat and Krasnodar. At the peak of its activity, the papal mission employed 1 700 workers and ran about 300 kitchens and dining facilities, which provided sustenance for almost 100 000 people, predominantly children. It also dispensed medicine, clothes and shoes in a total of 25 Soviet cities. Co-operation with the papal mission encountered numerous organisational-logistic and financial obstacles, and particularly political hindrances in contacts with the Soviet authorities. A gradual liquidation of the outposts began in the autumn of 1923, and the activity of the mission became conspicuously limited. This trend coincided with a general tendency for withdrawing international charity relief from the Soviet Union as a result of a gradual improvement of the food supplies and the pressure of the authorities in Moscow.